گفتوگۆ لەگەڵ نووسەر سمکۆ محەمەد… بەشی 2… ئا: عەباس جەمیل جەماو

داهێنان نیازی بەپشتگیری کردن نییە, وەك چۆن دەقی مردوو پێویستی بەتەڵقین نییە.
ئامادەکردنی: عەباس جەمیل جەماو

بەشی 2

سمکۆ محەمەد نووسەر و روناکبیر لەبەشی دووەمی چاوپێکەوتنەکەیدا دەربارەی داهێنان و نوێگەری قسەدەکات و پێی وایە، داهێنان ئەو شتەیە کە هێشتا نەهاتۆتە بوون، نوێگەریش بەزارەکی دزەی کردۆتە نێو ئەدەبی کوردی، هاوکات تیشك دەخاتەسەر سلبیاتی هاتنی جهانگەرایی و گەشەی تەکنۆلۆژیا بۆ کۆمەڵگە دواکەوتووەکان، کەدەرگایەکی فکری و تەکنۆلۆژی کردەوە, ئیدی شتێك نەما بە ناوی داهێنان جگە لەنوێگەری.

دەقی گفتوگۆکە

پرسیار: ئەدەب بۆ خۆی جۆرێکە لە کێشە، روونتر بڵێین فاکتەری پشێوی نانەوەیە، کە کێشە نەمێنێ ئیتر ئەدەبمان بۆ چیە، لەکاتێکدا ئەو فەزایەی کە تێیدا ژیان دەکەین، زەمەنێك تێیدا ئەو گفتوگۆ و بۆچوونانەی لەسەر دیالکتیکی ئەدەبی و گەشەی فیکری و ئاڵوگۆڕە مەعریفییەکاندا گەنگەشە دەکرا، تا ئاستێك گەرموگوڕی تێدابوو، بەڵام بە هاتنی جیهانگەرایی، پێتان وانییە دۆخەکەی بەرەو ئاقارێکی نەرێنی بردووەو چەمکەکەی زیاتر کەم بەها کردووە؟
سمکۆ محەمەد: تەواوی ئەو داخوازی و ئەو کەرەستانەی کە لەسەدەی رابردوو لەتەواوی کایەکاندا هەبوو, ئەو موناقەشانەی کە لەسەر گەشە و هەڵدانی فکری و ئاڵوگۆڕە مەعریفییەکاندا لەئارادا بوو, ئەو نهێنی و سیحرانەی کە لەدەقێك یان کارێکی هونەری کۆما ببوون, ئەو پێوەرانەش کە بۆ جیاوازی و شتە لەیەکچووەکان بەشێوەیەکی ئەندازەیی هەبوون, ئێستا ئیتر بەهاتنی چەمکی جهانگەرایی و پاش جیهانگەراییش کە ژیانی پێ کردووە لەگرێی دەروونی، بەشێوەیەك لەشێوەکان بۆ دونیا و بۆ کۆمەڵگە دواکەوتووەکان بەتایبەتی,

خەریكن سادەتر و كاڵتر دەبنەوە, وەختێك تەكنۆلۆژیا بەهێنانی ئامێرە سیحرییەكانی, وەكو ئینتەرنێت و تەوژمی سەتەلایت و تەلەفۆنی دەستی كردە دیاریەكی ترسناك, ئیتر دەیان دەرگای جۆراو جۆری فكری و تەكنۆلۆژی كرایەوە, بەكردنەوەی ئەو دەرگایانەش, شتێك نەما بەدەقی زۆر جدی و سیحراویشەوە, رێگەمان پێبدات موناقەشەی داهێنانی لەبارەوە بكەین, بەڵكو موناقەشەی ئیستاتیكی لەبارەوە گەرەكە, چونكی ئیستاتیكا دۆزینەوەی ئەو كۆدانەی لەنێو ئەو كەرەستانەی كە خۆیان هەن و دەقی پێ دەخوڵقێنرێ, لەوانەش زمان و كولتوور و نەریت و هتد.

پرسیار: باشە ئەی بۆچی لای زۆرێك لە ئەدیبان داهێنان بووەتە گرێیەكی دەروونی، بەداوی چەمكەكەدا ئەڕۆن و پێی ناگەن، ئایا ئەو چەمكە تا چەند فاكتەر بووە بۆ بەرهەمهێنان و گەشەی ئەدەبی، وەك مەعریفە، یان ئاماژەیەكی نیگەتیڤە.. لەبەرامبەر پڕكردنەوەی ئەو بۆشاییە مەعریفیەی كە لە ئەنجامی دەستبەتاڵی هەیانە، بەدیوێكی تردا ئایا خۆدزینەوە نییە لەواقیع ؟

سمكۆ محەمەد: من بڕوام وایە داهێنان ئەو شتەیە كە هێشتا نەهاتۆتە بوون, یان بەمانا د□□زیەكەی داهێنان وەكو فەلسەفەی و فەلسەفەش بەرهەمهێنانی چەمكە، ئەمە لەكاتێكدا تازەگەری ئەو چەمكەی پەراوێزخست و مەسەلەی شوناس و سەربەخۆیی ئەدەبی كردە بابەتی مشتومڕی فكری، لەگەڵ ئەوەشدا كەس نییە نەزانێ سڵێمان پێغەمبەر گوتویەتی" هیچ شتێك نوێ نییە لەژێر ئاسماندا" ئەمە مانای ئەوەمان ناداتێ كە تازەگەری یاخوود نوێكردنەوە نامێنێ, چونكە ئەم ئەرگومێنتە هەریەك لەهۆركهایمەر و ئەدۆرنۆش لەكتێبی دیالێكتیكی رۆشنگەری باسیان كردووە و رەتیدەكەنەوە، ئەوان باس لەو دەقانەش دەكەن كە لەسەردەمی یۆنانەوە تاكو ئاڵوگۆڕی سیستمی سیاسی رۆژئاوا هاتنە ئاراوە، پشكیان هەبووە، نموونەی ئۆدیسیۆس و هتد دەهێننەوە كە بەشێكن لەرۆشنگەری، ئەوان باس لەمرۆڤ و سرووشت و ململانێكان دەكەن، باس لەرەخنە و هەردوو زاراوەی (ئۆپژێكت و سۆپژێكت) دەكەن كە چۆن خراپ كەڵكی لێوەرگیراوە، چونكە تیۆرەی زانستی بریتییە لەو تیشكە رەخنەییەی ئاراستەی هەقیقەتە زانستییەكان دەكرێن كە لەپەیوەندیدا بەو گشتەی لەناویاندان، هەر ئەوەی كە پێشتر لەلایەن گشتە كۆمەڵایەتییەكانەوە نەخشەیان بۆ كێشراوە.

هەڵبەت من لەگەڵ ئەم بۆچوونەدا كەمێك كۆك نیم، بەڵام تاڕادەیەك بەخاتری ئەوەی چەمكەكان جارێكی دیكە دەخاتەوە بەر تیشكی رەخنەوە، بۆیە كەڵكی لێوەردەگرم بۆ پێناسەكردنی داهێنان، (جیل دۆلۆز) لەكتێبی فەلسەفە چییە دەڵێ (چەمك خۆی داهێنانە) كەواتە بەپێی ئەو

میتۆدە بێت، نەك هەر ئێمە خاوەن داهێنان نیین، بەڵكو دەورو پشتیشمان وەكو فارس و تورك و عەرب خاوەن داهێنان نیین، ئەگەر بەو پێوەرە جیهانییە قسە بكەین، بەوپێیەی خاوەنی هیچ چەمكێك نیین لەوانەی كە لە ژیانی ڕۆژانەدا بەكاردێن، هەروەها جگە لە(حافزی شیرازی و سەعدی شیرازی) خاوەنی هیچ پنتێك نیین ناوی دابڕانی مەعریفی بێت، ئەوەش كە مەبەست لەدەقی داهێنەرانەیە، دیسان دەیڵێمەوە كە كۆمەڵگە بندەستەكان خاوەنی دەقێكی داهێنان نیین وەكو دەقەكانی دۆنكیشۆتی سێرڤانتس و ئەفسانەی فاوستی گۆتە و كۆمیدیای خواوەندی دانتی و دایستۆفیسكی و هتد، ئیدی ئەم وەهمە لەكوێوە سەرچاوەی گرتووە، مەگەر داهێنان تەنها لەوێوە بەپێوەر وەربگرین كە لەچاو نەخوێنەواری و ئەوانەی كە سەروكاریان لەگەڵ نووسین نییە، ئەو دەقانەی ئێستا بەرهەمدێن تەنها ئەگەر ئیستاتیكایان تیا بدۆزینەوە، ئەگەرنا داهێنان نیین.

ئەگەرچی تازەگەریش لەكن كۆمەڵگە دواكەوتووەكان, تەنها بەزاراوە و بەقسە دزەی كردۆتە نێو ئەدەبەكانیان, بەڵام داهێنان بەپێی خوێندنەوەی ئیدیالیستی, لەبەرامبەر خوێندنەوەی مەتریالی جۆرێكی تر مامەڵە لەتەك ئەم چەمكەدا دەكات, هەڵبەت بۆ نووسین بەگشتی و نووسینی دەقی ئەدەبی بەتایبەتی, شوێن و كات گرنگی لەدیاریكردنی بەهاكەی دیاری دەكات, ئەو شیعرانەی كە سۆفۆكلیس لەسەردەمی یۆنانیەكان نووسیویەتی و ئەوەش كە داوود پێغەمبەر بەتەمبورێكەوە دەگەڕا و شیعری دەگوت و ئێستا وەكو دەقێكی پیرۆز تەماشا دەكرێ, چ شتێكی كەمتر نییە لەشیعری نوێ, چونكی رزگاربوون لەكێش و سەروا و كاركردن بەوێنە و زمان, پێشتر كاری بۆكراوە و جێگەیەكی بۆ دڵەڕاوكێ نەهێشتۆتەوە لەم جۆرە موناقەشانەدا, بەڵام ئەگەر بڵێین پێوەرەكان زیاتر بوون لەو هۆكارانەی كە پێشتر پێشمەرجێك بوون بۆ داهێنانی دەقی ئەدەبی، ئەمەیان راستە, چونكی وردەكاری واقیعی ژیانی ڕۆژانە لەم سەدەیەدا كە تەواوی كۆمەڵگاكان لەیەك كاتدا ئاگایان لەیەكترە, یان بەحاڵێك كۆمەڵگەكان تێكەڵ بەیەكتر بوون و خەریكە لەناو یەكتردا دەتوێنەوە, بەشێكە لەئەو بەهانەیەی كە بوارێكی نەهێشتۆتەوە بۆ جێگیركردنی ئەو زاراوەیەی كە پێشتر خۆمان پێوەی خەریك كردبوو, لەگەڵ هاتنی ئەم سەدەیە كە هەموو سیحرێكی بەتاڵ كردووە بە ئەدەبیشەوە, رووبەرێك لەو رووبەرانەی كۆن هەبوون بۆ پەیدابوون و سەرهەڵدانی فەیلەسووف و خاوەن توانا, ئێستا هەرچی زیاتر تەسك تر بۆتەوە و دیاردەی سەرهەڵدانی فەیلەسوف بەسەرچوو, قوتابخانەی هەڵوەشانەوەگەرایی لەباری ئەدەب بەتایبەتی لای (ڕۆڵان بارت) و لەكۆی هەموو كایەكانیشدا لەلای (ژاك دریدا) و هێرمێنتیكا لەلای (گادامیر), شتێكی نەهێشتەوە لەژێر رەحمەتی ئەو فكرەدا

رزگاری بێت, بەوپێیەی کە جیاوازیەکی جەوهەری هەیە لەنێوان تێگەیشتنی نوێ و درووستکردن, بیر تیژی و دەربڕین لەنووسین و لەهەر شتێکی تر, مانای ئەو توانایە نییە کە ئێمە بەچەمکی داهێنان، شیکاری دەکەین, ئەمە لە کاتێکدا کە باس لە هەڵوەشانەوەگەرایی دەکرێت بیرمەندانی فەرانسی هیچ کاریگەرییەکی ئەوتۆی ئەو چەمکەیان بەسەرەوە نییە و کاری پێناکەن.

پرسیار: ئایا ئێستا ئێمە دەتوانین بە پێناسەی رابوردوو مامەڵە لەتەك چەمکە ئەدەبییەکان بکەین، هەروەها بۆچی لە ئیستادا ئیش بەتیوری بەراوردکاری ناکرێت؟

سمکۆ محەمەد: لەکاتێکدا ئێمە خەریکین قسە لەسەر چەمکە فکرییە ئەدەبییەکان دەکەین، کاتێك کە چەمکەکان بۆ خۆیان پێویستیان بە تازەترین خوێندنەوەی قوڵ هەیە، تاکو تێبگەین لەکوێوە سەرچاوەیان گرتووە و بۆچی ماناکانیان ئەو واقیعە ئیدیۆلۆژییە بەرجەستە ناکەن کە تەکنۆلۆژیا ئیدیۆلۆژیای کردووە بە واقیع، ئەمە ئەوەمان پێدەڵێ کە زۆربەی ئەو چەمکانەی وەکو (چەپگەرایی و ریالیزم) کە شیعر، یان دەقە ئەدەبیەکانیان لەچوارچێوەی مانیفێستۆیەکدا قەتیس کردبوو, وەکو مانیفێستەکانی گروپی فازل ئەلعەزاوی و گروپی روانگە و گروپی رەهەندیەکان و گروپی جوایەزی هەولیری و گروپی کفری کە فەرهاد شاکەلی سیمبولەکەیان بوو، هەروەها گروپی نیخازی هەر و هەر لە دهۆك کە موحسین قۆچان و حسن سلیڤانی و عارف حیتۆ بوون، ئەمانە هەموو لەرێگەی مانیفێستەوە بەتەمابوون خویان لەوانی تر جودا بکەنەوە. بەڵام دەرکەوت ئەدەب کاری تاکە نەك گروپ.

وجودیەتی سارتەر و کامۆ و کۆلن ویلسن، کە لە فەلسەفەکەی کیرکەگاردەوە دەستی پێکردووە و قوتابخانەکانی تری نووسین بەتایبەتی شیعر کاری پێکرا, لەکاتی خۆیدا بەجۆرێك لەسیحری داهێنان تەماشا دەکرا و مۆدێلێکی نووسینی پەیدا کردو کاریگەری زۆری کردە سەرمان و هاتە نێو دونیای ئەدەبی کورد, کەچی لەئێستادا نەك هەر کاری پێناکرێ, بگرە بۆتە شتێکی کلاسیکیش.

ئەگەرچی ئەدەبی بەراوردکاری مۆدێلێکی بەسەرچووە, لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر نیازمان بوو بەراورد بکەین, ئەدەبی کوردیش وەکو هەر ئەدەبێکی تر کاریگەرییەکی راستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی ئەدەبی دەوروپشتی پێوە دیارە و ناکرێ بەراورد بکرێ, چونکی هەوڵدراوە مۆرکی تایبەتی پێبدرێ و بەخۆماڵی بکرێ, بەڵام سەربەخۆیی وەرنەگرتووە، هەروەك چۆن ئەگەر بەراوردێك لەنێوان دەقێکی ئەمریکی لەشێوەی دەقەکانی ئیلیۆت یان عەزرا پاوەن و لۆرکا ی ئەوروپی بکەین, کە یەکێکیان بەناهەق کوژراو ئەویتر دادگاییەکی ناهەق، بەهەر حاڵ رەنگە هەمان شت و هەمان کارتێکردن لەسەر دوو جۆر دەقدا

بدۆزینەوە, ئەمەش جگە لەنوێكردنەوەی دەق بەداهێنان ناچێت, رەنگە سیحربازێك لە لەحزەیەكدا بتوانێ لەژێر كڵاوەكەیدا كۆترێك هەڵفرێنێ, ئەمەش جۆرە داهێنانێكە، بەڵام ئەم كردەیە زوو دەمرێت و تەمەنی كورتە, هەرچی دەقێكی ئەدەبیە مانەوەی لەنەمریەكەیدایە كە لەراستیدا دەقنووس بۆ نەمری و لەدەست مەرگ رزگار بوونی خۆی دەینووسێت كە ئەمەش ئێستا بەتێڕوانینێكی جهانبینیانە و لۆژیكیانە ناناسرێ و كاری پێناكرێت, چاكتر وایە لەوە تێبگەین كە هەموومان و لەهەموو كایەكاندا خەریكی نەمرین, هەروەك چۆن نەمری كرێكارێك لەدوورست كردنی دیوارێك یان درووستكردنی كەرەستەیەكدایە, ئاوهاش نەمری ئەدیب لەدەقەكەیدایە, بۆیە باشتر وایە ئەدیبی كورد خۆی بەو زاراوانەوە خەریك نەكات و كێشمەكێشی لەسەر نەكات, گرنگ ئەوەیە تاكی ئەدیبی كوردی خۆی لەژێر خەیاڵات و بیركردنەوەی ئەویتر رزگار بكات, سەرقاڵی فكر بن بۆ ئەوەی دەقی سەربەخۆ بەرهەمبهێنن و بەپرنسیپەكانی ئیستاتیكا و چنینەوە كار پێبكرێت, بەو لۆژیكە كار بكرێت دەق لەكراوەیی خۆیدا بمێنێتەوە, سنووری شتە باوەكان و یەقینەكان ببەزێنێ. ئیستاتیكا تەنها لە وێنە و زماندا كۆنابێتەوە, مەعریفە بەشێكی تری هێزی ئیستاتیكی دەقە كە زۆر شاعیر یان ئەدیب هەیە سڵ لەمەعریفە دەكەنەوە, یاخوود مەعریفە و عیرفان تێكەڵاو دەكەن, هەڵبەت خۆ یەكلایی كردنەوە لەم پرسە و بەتایبەتی لەرووی فكریەوە, لەوە چاكترە خۆیان سەرقاڵی موناقەشەی شەفەوی، واتە سەرزارەكی بێهوودە بكەن, ئەم دەقە خوڵقاندنە و ئەویتر مردوو, هەڵبەت نەخوڵقاندن یان ئەوەی پێی دەڵێن داهێنان نیازی بەپشتگیری كردنە, نەدەقی مردووش نیازی بەتەڵقینە, بەڵكو ئەوە خوێنەری جددی و رەخنەگری شارەزایە دەتوانێ شیتەڵكاری بكات, بۆیە ئەم خۆ سەرقاڵ كردنە بێ بەرهەمە, لەسەرقاڵ كردنی ئەو خەڵكانە دەچێت كە لەجەهلی نەزانیندا خەریك بوون دەخنكان, وەختێك خۆیان بەپێنج و شەش و حەوت چینی ئاسمانەوە خەریك دەكرد و واتێگەیشتبوون ئاسمان چین چینە, لەبری ئەوەی خۆیان بەخود ناسیەوە خەریك بكەن, وەكو (خەیام) ماندوو بوو پێوەی, كەوابوو مەرج ئەوەنییە نەتەوەیەك لەئەدەبدا داهێنانی نەبێت و وەكو نەتەوەیەكی دواكەوتوو چاو لێبكرێ, بەڵام مەرجە نەتەوەیەك خۆی نوێ بكاتەوە و دەقی سەربەخۆی هەبێ, یان لانیكەم ئەگەر لە ئەدەبیشدا داهێنان نەبوو لەكایەكانی تردا بەرهەمی هەبێت, یەعنی گەلێكی بەرهەمهێن بێت و بەر سێبەری نەبێت, چاوەڕێی دەستی خەڵك نەبێت.

پرسیار: ئێوە باستان لە هەندێك پڕۆسەی كاریگەری ئەدەب و لاساییكردنەوە كرد، دەكرێ لەسەر ئەم پنتە زیاتر رابوەستن؟

سمكۆ محەمەد: پێشتر بە تیژتێپەر باسی كێشەی لاساییكردنەوەمان كرد

کە بۆتە گرێیەکی دەروونی، ئەفڵاتون باسی لاسایی کردنەوە دەکات لە ئەدەبدا و بە داهێنانی نازانێت و بە دابڕانیشی نازانێت، بەڵام ئەرستۆ ئەمە بە دیوێکی تردا دەبینێت و لاسایی کردنەوە بە هونەر دەزانێت و هەندێك لاسایی بە ئیقاع و مۆزیکەوە گرێدەدات، لەلایەکی دیکەوە بە کردەیەکی غەریزی تەماشات دەکات و بە ئسلوبێکی نوێی دەزانێ. ئەو هونەر بە ئازادی مرۆییەوە گرێدەدات و پێی وایە خەیاڵگەری مرۆیی جگە لە فراوانبوونەوەی ئەم ئازادییە ناچێتە پێشەوە.

بەڵام من وای دەبینم ئەدەب سرووشتێکی گشتگیری هەیە, بەبیانووی ئەوەی کە ئەم کایەیە بەر لەهەر شتێك, سەرەکیترین خەسڵەتی هیومانیستی بوونیەتی لەگەیاندنی مەبەست و گوتار و ئیستاتیکا, مەبەستمە بڵێم ئەدەب جگە لەپەیامێکی ناڕاستەوخۆی شەرمن بەرامبەر حاڵەتەکان و بەتایبەتی سیاسەت و دەسەڵات, شتێکی تر نییە و جگە لەوەی چێژێکە بۆ ئینسان و هیچی تر, بەهەرحاڵ شتێك کە بەبێ ئاگاهانە نووسرابێت لاسایی کردنەوە ناگەێنێت, چونکە جیایە لەوەی بەئاگاهانە نووسرابێتەوە.

بۆ نموونە دەقەکانی مەحوی و مەولەوی و خانی, نزیکایەتیەکی زۆریان لەتەك دەق و بیرکردنەوەکانی حافزی شیرازی فارس و ئەبو نەواس و تەنانەت دەقە کلاسیکیکیەکانی تورکیش هەیە، هەروەها عەرەب و ئەوانی تر هەن, ئەدۆنیس زۆر لەسەر شیعریەت و کاریگەریەکان قسەی کردووە, لەو بڕوایەدایە دوو جۆر لاسایی کردنەوە هەیە.

جۆری یەکەم لاسایی کردنەوەی خودە کە لەرابردوودا لەنێو جەرگەی هاوبەشەکانی خۆیدا بەرهەمهاتووە, یەعنی ئەوەی کە لەرابردوودا نووسراوە یان وتراوە, بەستایلێکی تر و لەرێگای کیمیای وشەو هۆکارەکانی تری مقەویماتی دەقەوە خۆی نمایش دەکات، بەڵام عەرەب لەبەر ئەوە جیاوازییان لەگەڵ کورد هەیە، چونکە لەپشت زمان و ئەدەبەکەیانەوە، تێکستی ئایینی هەیە کە ئەگەر لەبەرخاتری دەقە ئەدەبیە داهینەرانەکەش نەبێت، لەبەر خاتری دەقی قورئانییە کە لەسەر ئاستی دونیا سەرقاڵن پیوەی، ئەمەش پشتگیرییەکی ناڕاستەوخۆی زمانە لەنێو دەقدا، کورد خاوەنی تێکستی ئایینی نییە بەزمانی خۆی.

جۆری دووەمیش لاسایی کردنەوەی ئەویدیە, واتە دەرەوەی فەرهەنگی خودی دەقنووس دەگرێتەوە, هەردوو لاسایکردنەوەکە رەوایەتی هەیە, سەرسام بوون بەستایل و چەمك گەلێك کە نەك تەنها بۆ ئەدەب, بەڵکو بۆ هەموو کایەکانی تر شیاوە و حەرام نییە, بەو پێیەی کە مەعریفە کەڵەکەبوون و تێکەڵبوونی هەموو ئەو کولتوورانەیە کە سەرجەم کۆمەڵگەی بەشەری لەمێژوودا تۆماری کردوون و بەجێی هێشتوون, کەسێك یان کولتوورێك نییە لەخۆڕا و لەشکڵی قارچك و دۆمەڵان هەڵقوڵابێت,

یان بەبێ ئەوەی ژیانی لەتەك بەشەردا نەکردبێ و وەحی بۆهاتبێ بەزمانێکی تایبەت, بەڵام دەتوانین بڵێین کەسێك هەیە توانا فەرهەنگیەکانی خۆی لەدەرەوەی چالاکیە باوەکانی کۆمەڵگە, موماریەسەی کایەی ئەدەب و رۆشنبیری دەکات, ئەمەیان راستییەکی تێدایە, هەموو ئەو فکرانەی کە بوونەتە زەخیرەی ئینسان و کاری پێدەکرێ, لەئەنجامی بیرکردنەوەیەکی بەکۆمەڵە, وەك زەروورەتێك بۆدرێژەدان بەژیان و موشکایەتی قەبوڵ ناکات, بەڵام ئەدیبێك چەکوش کاری تێدا دەکات و راستی دەکاتەوە بەپێی لۆژیك, ئەمەیە کاردانەوەیەکی تر بەرهەمدێنێ, ئەمە بۆ هونەری فۆلکلۆری کوردیش هەمان مانای هەیە کە خاوەنی خۆیەتی و هەروەها خاوەنی خاڵی هاوبەشیشە لەکاتێکی دیکەدا، ئەگەرچی لۆژیکی ئەدەب, لەگەڵ لۆژیکی زانست جیاوازیان هەیە, چونکە لەئەدەبدا کار بە تیۆری ماتماتیکی ناکرێت, بەڵام دیسان ئەدەب بۆ خۆی زانستێکە لەرێگای زمانەوە و ناتوانێ یاخی بێت لەشتەکانی تر, رەنگە بتوانێ پێناسەی شتەکان بەمەجاز بکات, مەجاز بەو مەعنایەی بەکار هێنانی زمانی دووهەم, یان پێدانی فرە مانایی بە وشە یان زاراوە یان موفرەدە و هتد کە لەکۆنتێکستی دەقدا جێی دەبێتەوە، ئەو زمانەی کە جیایە لەزمانی قسەکردنی ئاسایی کە هەر کەسێك کاری پێدەکات, بەڵام دیسان دەقنووس رەنگە بتوانێ وشە بتاشێ هەروەك چۆن ئەم نموونەیە لە کورددا زۆرە, بەڵام ناتوانێ لەو موفرەدانە زیاتر بەکار بهێنێ کە هەر کەسێك بەکاری دێنێ, یەعنی سیستمی نووسین لەئەدەبدا, سیستمێکی جێگیر و جێکەوتە چوارچێوە دارە بۆ بەکارهێنانی ئەو موفرەدە باوانەی کە خەڵکی ئاسایش کاری پێدەکەن, بەڵام تەجاوزکردن لەو سیستمە تەنها لەرێگای تازەگەرییەوە و رزگار بوون لەکلاسیکیەتەوە باشتر دێتە بەرچاو, باشە ئایا کەس هەیە نکوڵی لەوە بکات, ئەوەی کە ئێستا تەکنۆلۆژیا شتەکانی بەرجەستە کردووە, ئاشکرا کردنێکی نوێیە, وەڵامەکە لەلای من نەخێرە, چونکە ئەوە ئاشکرا کردن نییە, وەختێك ئامرازەکانی گەیاندن لەسەردەمێکدا بانگدان بەکوولەکە بوو, ئێستا لەبڵندگۆی پێشکەوتوو بانگ دەدرێ, وەختێك ئینسان لەکوخ و دواتر لەخانووی زۆر سادەدا ژیانی دەکرد, ئێستا لەساختومانی باڵا بەرز و ڤێللای سیحراوی, وەختێك ئاژەڵ و گالیسکە هەبوو بۆ گواستنەوەی پێویستەکانی ژیان, ئێستا بەماشینی پێشکەوتوو و میترۆ دەکرێ, وەختێك پێشتر کێڵانی زەوی دیسان بەئاژەڵ و تەکنۆلۆژیای سەرەتایی بوو, ئێستا بەماشینی خێرا و دەیان نموونەی تر, ئەمانە خۆ هەمویان لاسایی کردنەوەن، بەڵام لەپانتاییەکی فراوانتر و بەفکرێکی فراوانتر لەدونیایەکی جیاوازتر لەرابردوو کە رێژەی ئینسان لەسەر گۆی زەوی بەبارتەقای ئێستا نەبوو ئێستا گەشەی کردووە, هەڵبەت ئەدەبیش هەر وایە، ئیدی ئەوە

زەرورەت بوو کە لەهەندێ باردا جۆرێك لەداهێنان لەکەرەستەکاندا کراوە، یان خێراتر کراوە وەکو ئەوانەی کە ئینسان بۆ ژیانی رۆژانەی پێویستی پێیەتی، بەڵام بەگەشە و هەڵدانی تەکنۆلۆژیا هاتۆتە بەرهەم, دیسانەوە دەڵێم ئەمە دۆزینەوە نییە, بەقەد ئەوەی نوێ کردنەوە و خێرا کردنی هەمان ئامرازە, هەڵبەت ئەدەبیش لەم شتانە بەدەر نییە کە بەشێکن لەپێداویستیە غەریزی و رۆحیەکانی ئینسان, بۆیە شتێك نییە لەدەرەوەی کاریگەری, تەنانەت ئەو دەقانەش کە وەزیفەی موقەدەسیان وەرگرتووە لەزەینی ئینسان و موناقەشەی دیالیکتیکی لەسەر دەکرێ.

ئێمە دەبێ ئەوەش بزانین کە تەنانەت دەقە ئاینیەکانیش لەقۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر جیاوازییان هەیە و بەقۆناغی گواستنەوە دەژمێردرێت، واتە شوناس نوێکردنەوە لەرێگەی رۆشنبیرییەوە یان بەهاوچەرخ کردنی ئایین، ئەمە لەئایینی وەسەنی و میترایی و مەسیحی سەردەمی بەر لەرۆمەکان و ئیسلامیش کە مێژوو بۆمان دەگێڕێتەوە هەستی پێدەکەین، ئەوکاتەی کە جورئەتێك بەخۆمان دەدەین و پرسیارێك دەکەین ئایین چییە؟، ئەوکاتە دەچینەوە سەر کاریگەرییە رۆشنبیری و مەعریفیی و مێژوویی و تەنانەت ئەدەبیەکانیش کە زۆر کەمێکی لێوەرگیراوە، چونکە رۆشنبیری کۆمابوونی مەعریفی گەلانە و دواتر پەرت بووە و لەشوێنێکدا بەشێوەیەك بووە و لەشوێنێکی تردا فۆڕمێکی تری وەرگرتووە، هەرئەوەی لەتەنیشت خۆمانەوە واتە لەتەنیشت کوردستانەوە کە ئێرانە، چەند کاریگەری رۆشنبیری دەبینین لەسەر ئایین و ئاینیش بەپێچەوانەوە چەند کاریگەری هەبووە لەسەر ئەدەب، ئەوکاتەی کە ئەسکەندەری مەکەدۆنی ئێران داگیر دەکات رۆشنبیری یۆنانی جێدەهێڵێ، بەپێچەوانەشەوە کە ئێران یۆنان داگیردەکات رۆشنبیری جێدەهێڵێ، ئەمە بۆ ئیمبراتۆریەتی عوسمانلییەکانیش هەروایە کە هاتونەتە وڵاتانی عەرەب دونیایەك موفرەدەی تورکیان جێهێشتووە و تائێستا کاری پێدەکرێ و بەپێچەوانەشەوە کە رۆیشتوونەتەوە کەوتونەتە ژێر کاریگەری قورئانەوە، بزانە کاریگەرییەکە جیاوازی هەیە چونکە لەوڵاتانی عەرەب تێکست هەیە، ئەمە زۆر کۆمەکی بەزمانی عەرەبی و ئەدەبی عەرەبی کردووە، بەڵام بۆ فارس وانەکەوتۆتەوە.

ئێستا ئیتر بەشی دووەمی موناقەشەکەم ئەوە دەبێت کە چۆن پێناسەی کاریگەری بکەین لەنێو ئەدەبیاتدا, ئەوەی کە باسی دەکەم ئەنجامی گفتوگۆیەك بووە, کاتێك شتێکمان لێ ون بووە و بۆی دەگەڕێین و دواتر دەیدۆزینەوە, ئەمەش ناکاتە لاسایی کردنەوەی ئەدەبی گەلان, هەرئەوەی کاتێك کە شتێکی نامۆ دەچێتە شوێنێك, راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ کاریگەری لەپاش خۆی جێدەهێڵێ, دەقەکانی بۆدلێر و

مالارمێ و ئۆکتافیوپاس و مایکۆفیسکی و شاعیرانی عەرەب و فارس و هتد کە هێندە زۆرن و ناتوانین ناویان ریز بکەین, شتێکی داهێنەرانە نەبوون بۆ ئێمە, چونکە داهێنان هێشتا پێناسە تەواوەکەی نەبۆتە جێگەی قەناعەتی ئەدیب، ئایا هەموو ئەو دەق و ئەدیبانەی خەڵاتی نۆبڵ وەردرەگرن ساڵانە، هەموویان داهێنانن، وەڵامەکە لەلای من نەخێرە و نموونەش زۆرن، بەڵکو بینییان شێوەیەك بوو لەئاگادار کردنەوەی ئێمە کە لەرابردوودا ونمان کردبوون و بۆی دەگەڕاین, خۆ ئەگەر مەیلێك هەبێ ئەم بۆچوونە رەتبکاتەوە و ئەلتەرتانیڤێکی باشتر پێشکەش بکات, وەکو ئەوە وایە مێژوو پشتگوێ بخات و لە سفرەوە دەستپێبکات, یان پنتێك لەپنتەکانی ئەدەبی گەلان پەراوێز بخات کە لەدوای رێنسانسەوە رۆشنتر خۆی مەترەح کرد، ئەمەش وەکو ئەوە وایە پشتە رابردووەکان بسڕێتەوە, لەکاتێکدا ئەم چاو نوقاندنە لەئاست دەسەڵاتی دەقدا کە لەسەر وەختی خۆیدا زاڵ بووە, وەکو ئەوە دێتە بەرچاو کە شەپۆلی دەریایەك دابڕێنین لەهێزی سەرچاوەکە و تەوژمی ئاوەکە کە ئەمەیان شتێکی فیزیکیە, یان باشتر بڵێم, وەکو ئەوە وایە پۆشاکی ئێستا دابڕێنین لەو پۆشاکە سەرەتاییانەی کە تەنها بۆ داپۆشینی جەستەی ئینسان درووست دەکران و دوور بوون لەئیستاتیکا, مۆدێل و تەقلیدیەت یەك شتن, بەڵام لەدوو دۆخی جیاواز و دوو ستایلی جیاواز, باشە ئەگەر لەستایل چووینە دەرێ, دەتوانین بڵێین جەوهەری شتەکان جیاوازن, جگە لەو سیاقەی کە خۆی لەفۆڕمێکی تردا بینیوەتەوە.

پرسیار: کاتێ هەر دەقێکی بیانی نموونەی سوپێهری یان بورخیس یان کافکا..هتد، ئەخوێنینەوە یەکسەر شوناسە نەتەوەییەکەی ئەناسینەوە، کەوابێ ئێمە باسی ئەدەبێك ئەکەین، باسی شوناس و ئەدرەس ئەکەین، دەکرێ ئەو پرسیارە لەخۆمان بکەین کورد بەم هەموو تێکستەی کە هەیەتی نەیتوانیوە شوناسی خۆی لەگەل ئەوانی تردا جیا بکاتەوە، ئایا ئێستا کاتی نەهاتووە لێرە بەدواوە بۆ ئەوەی رێگری لەو گرفتە بکەین، هەوڵەکان پێچەوانە بکرێتەوە؟

سمکۆ محەمەد: باشتر وایە لە تەکنیکەوە دەست پێبکەم, ئەگەر ئەدیبی ئێمە پێشتر ئابڵوقەدراوی تەکنیکی کلاسیکی بوو, ئەگەر ئەدیبی ئێمە پێشتر زمان یەکێك بووە لەرێگرەکانی گەیاندن و ناساندنی بەدەرەوەی خۆی, ئەگەر ئەدرەسی نەتەوەیی کورد نەگەیشتبووە گەلان, ئێستا ئیتر ئەو دەقانەی کە بۆ زمانەکانی تر وەردەگێڕدرێن, سەروەخت و قۆناغەکە ناچارمان دەکات خەریکبین هاوشانی ئەدەبی گەلان دەستاودەستی پێبکەین, وەکو پێشترو لەشوێنی تر باسم کردووە,

کردنەوەی ئەو دەرگایەی کە بەرووماندا کراوەتەوە کە ئەگەرچی زۆر درەنگە, جا چ سیاسەت بێت یاخود سیستمی بازاڕ بێت, یان هەر گەمەیەکی تر, بەبێ ئەوەی کورد بەخۆی بزانێ خەریکە دەچێتە ئاستە بەرزەکانەوە, ئەمە پیاهەڵدان نییە و باسی کەسیش وەکو نموونە ناهێنمەوە, چونکی تاکی کوردی بەئاسانی ئەمە وەرناگرێ, بفەرموو تەماشای ئەو کاراکتەرە کوردانە بکەن کە پێست وەردەگرن لەپەرلەمانەکانی دونیا, تەماشای تیپی تۆپێن بکەن چۆن دەگەنە شوێنێکی تر, تەماشای شارەزا لەبارەکانی فەرهەنگی و زانستێکدا بکەن لەئاستی دونیا کە کوردن و هیچیان کەمتر نییە لەبیانی, بەڵام کە باسی بۆرخیس و چیخۆف و مەکسیم گۆرگی و یەسەنین و باسترناك دەکەین یەکسەر ئەدەبی روسی دێتەوە یادمان، کە باسی دانتی دەکرێت ئەدەبی ئیتاڵیا و باسی کافکا ئەدەبی ڤییەننا و مالارمێ و بۆدلێریش فەرەنسی و گۆتە ئاڵمانی و نازم حیکمەت تورك و نەجیب مەحفوز واتە میسر و بوزورگی عەلەوی و ئەحمەدی شاملۆ و سوپێهری یەعنی فارس و لەدونیای عەرەبیش هەژمار ناکرێت و هتد، ئەمانە هەموویان سەلمێنەری ئەوەن کە ئەدەبیش لەهەوڵی جدیدایە بۆ پەیداکردنی شوناسی نەتەوە کە لەدەرەنجامدا ئەدەب بۆ ئینسانە, بەڵام ئەگەر بەتەواوەتیش نادیدەی بگرین هەر زمان شوناسەکە دیاری دەکات، دەبێ ئەوە بزانین ئیتر لێرە بەدواوە بۆ ئەوەی رێگری لەو کاریگەرییە بکەین، هەوڵەکان دەبێ پێچەوانە بکرێتەوە، مەبەستم ئەوەیە دەقی بیانی چیتر پێویست ناکات بکرێن بەکوردی بەبارتەقای جاران، بەپێچەوانەوە کاتی ئەوە هاتووە کە دەقی خۆماڵی وەربگێڕدرێتە سەر زمانەکانی تری لانیکەم فارسی و عەرەبی و تورکی و ئینگلیزی و هتد، ئەمەش بە پڕۆژە ئەکرێت، هەروەها ئەبێ دەقی دانسقە وەربگرین نابێت هەر دەقێکی کوردی وەربرگرین و وەریگێڕینە سەر زمانەکانی تر، لەکاتێکدا ئەدەب ئامانجێکی هیومانیستی هەیە، بۆیە قسەکەی من لێرە لەسەر نەتەوە پەرستی نییە، بەڵکو لەسەر ناساندن و شوناس وەرگرتنی دەقە.

سەبارەت بەئەدەبیش کە هاوشانی ئەوانی تر کە فەرهەنگی میللەتێکە و بەیەکێك لەتواناکانی گەلێك دەژمێردرێت، وەکو نەزار قەببانی دەڵێت" لێکۆڵینەوە دەربارەی شیعر، لێکۆڵینەوەیە دەربارەی ئەو خۆڵەمێشەی کە ئاگر لەپاش خۆی جێی دەهێڵێ" چونکی دەقی ئەدەبی بەر لەوەی تەنها نووسین بێت, ئاگرێکە لەپاش دامرکانەوەی شوێنەوار جێدەهێڵێ, ئەدەبی کوردیش ئاگری لەوجۆرەی درووست کردووە, بەڵام کە دەنگوباسەکەی و گەرمایییەکەی نەگەیشتۆتە دەورو پشتی, ئەمەیان نەزمێکی سیاسی خوڵقاندوویەتی, چونکی ئەدەب کردەیەکی دیالیکتیکیە و زمان گەمەی تێدا دەکات, ئەو دەرفەتەی ئێستا لەبەردەستدایە,

ئەگەر چەند ساڵێك لەمەوبەر هەبوایە, شانسێكی ترمان دەبوو, ئەمەش تەنها بۆ ئێمە نەبووە, بەڵكو زۆر لەگەلانی تر بەم قۆناغەدا تێپەڕیون لەوانەش ئەمازیغیەکان، بەڵام پرسیارەکە ئەوەیە بۆچی ئەدەبی کوردی نەناسراوە تاکو وەکو ئەدەبی گەلان بچێتە نێو ئەلبومی نێونەتەوەییەوە، کەمتەرخەمییەکە ئەوەیە کە تاکو نیو سەدە بەرلەئێستا ئێمە پێویستمان بەوەبوو کە ئەدەبی گەلان بناسین و وەریگێڕینە سەر زمانی کوردی و ئاشنایەتی پەیدا بکەین، بەڵام ئێستا فەزاکە بەگشتی لەخزمەتی کورددایە، ئیدی بۆچی ئەم هەموو زمانزانە لەکورددا هەیە، کەچی دەقێك ناکرێتە فارسی یان عەرەبی و ئینگلیزی و فەرانسی و ئیسپانی و هتد، ئەمە ئەگەر کەمتەرخەمییە و خاوەنی دەزگایەك نیین، ئەدی ئەو غیرەیە چییە ئەدیبی کورد لەگەڵ یەکتر هەیانە، بۆچی ڕێگرییەکی ئەخلاقی نابێتە جێگەی ئەو تێگەیشتنە کلاسیکییە داخراوە، ئەگەر بڕیارە ئێمە خاوەنی دەقی خۆمانین، ئەگەریش بەپێچەوانەوەیە بۆچی باسی جهانگەرایی دەکەین، خۆ جهانگەرایی تەنها ئەوەنییە ئێمە بەهرەمەند بوین لەکەرەستەی تەکنۆلۆژی، بەقەد ئەوەی پێویستە کەڵکیان لێوەرگرین و بچینە نێو فەزا گشتیە نێودەوڵەتیەکەوە، خۆ عەرەبیش جگە لە ئەدەبی جاهیلی، هەر بەتەنها بەقەد کورد خاوەنی دەقی کلاسیکین، ئەدی بۆچی ئەوان کتێبخانە و سەرخانی خۆیان دەپارێزن و دەوڵەمەندی دەکەن، کورد بۆچی خۆی کۆناکاتەوە، بۆیە پێموایە هەتا دەقی کوردی نەکرێتە زمانە زیندووەکانی جیهان و ریکلامی بۆ نەکرێت و نەگاتە دەستی خوێنەری ڕۆژئاوا و عەرەب و فارس و تورك و هتد. ئەدەبی کوردی ئەو شوناسە جیهانییە وەرناگرێ.

پرسیار: ئەو فەوزایەی نێو ئەدەب درووست بووە، کە بەتایبەتی ڕۆمان نووسین بۆتە دیاردە و هەر نووسەرێك ئەگەر ڕۆمان نەنووسێت نە دەناسرێ و نە دەزگاکان کتێبیان بۆ چاپ دەکەن، ئایا ئەمە سرووشتییە و ئاساییە؟

سمکۆ محەمەد: یەکێك لەو پرسیارانەی کە لەپێشانگای نێودەوڵەتی هەولێر لەلایەن دەزگا چاپەمەنییە عەرەبیەکان لەمن کرا، گووتیان ئەرێ کورد بۆ تەنها ڕۆمان دەخوێنێتەوە؟، ئایا ئێوە پێویستیتان بە فکر و لێکۆڵینەوە نییە؟، لەراستیدا پرسیارێکی شەرمهێنەر بوو بۆمن، وڵامەکە بۆمن قورس بوو، چونکە پرسیارەکە پێش ئەوەی لەلای ئەوان بێ، من لەمێژە ئەم پرسیارەم ئاراستەی دونیای ئەدەبی کوردی کردووە، بۆیە دێمە سەر ئەوەی کە بۆچی ڕۆمانوس زۆربوون و بۆچی دەزگا بەناو چاپەمەنییەکان تەنها ئەو چالاکیە دەزانن، هەڵبەت

کێشەی هەرە گەورەی خوێنەری زمانی کوردی و زمانەکانی دیکەش، ئەوەیە کە گرینگی بەئەدەبێك دەدات کە تەنها گێڕانەوە و حیکایەت بێ، ئەمە بونیادی رۆشنبیری کوردییە لەکۆنەوە تائێستا واهاتووە، هەروەها ستایڵی ئێستا دیارە کە دونیای دەرەوەی خۆمان کاری پێدەکەن، ئاساییە کەسێك بێت و دەستبداتە نووسینەوەی یادەوەرییەکانی بەشکڵێکی ئەدەبی و ناوی رۆمانی لێبنێت، هەروەها بیرکردنەوە لەخاوەندارێتی ستایل نەبێتە خەمێکی ئەدەبی تاکو ئەدەبەکە بەراورد بکرێ، ئەو زەمینەیەش لەبارە کە چەند کەسێك بەبێ باگڕاوندێکی رۆشنبیری و ئەساسیاتی خوێندن لەهەمموو کایەکان، کراون بە خاوەن دەزگا و کتێب چاپ دەکەن، ئەوان چونکە لانیکەم تەنها رۆمانیان خوێندۆتەوە، بۆیە ئاسانە هەم خوێنەر سەرقاڵ بکەن و ئاراستەی بکەن، هەم بەرپرسیارێتیەکەش کەمترە بۆ چاپ کردن هەڵبگرن، بەوپێیەی بەرپرسیارێتی فکری قورسترە لە ئەدەب بەگشتی، بۆیە کێشەکە تادێت فراوانتر دەبێت کە من پێموایە ئەمە تەمەنی کورتە، بەڵام لەپەنا ئەمەشدا کۆمەڵێك خوێنەر و دەزگای دیکەش هەن کە گرینگی بە فکر و ئەدەبی رەسەن و جوان و بەتوانا دەدەن، لەمە ترسناکتریش ئەوەیە کە ئەم خوێنەرەی ئێستا بۆتە کۆیلەی رۆمان خوێندنەوە و هیچی تر، ئەگەر پەشیمان بکرێتەوە یان بەرچاوی روون ببێتەوە، بەلایەنی کەمەوە بەشی زۆریان لەخوێندنەوە پاشگەز دەبنەوە، چونکە دەردەکەوێ کە ئەوان بە ئەنقەست ئاراستەکراون، هەڵبەت ئەوانیش بۆ تۆڵە سەندنەوە لەم فەزا خوڵقێندراوە دوور دەکەونەوە لە خوێندنەوە، ئەمە شێوەیەکی دیکەی هاندانی خوێنەرە بەرەو خوکوشتن، مەبەستم لە خۆکوشتن ئەوەیە لەئەدەب و فکر بتۆرێن و دوور بکەونەوە.